

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
2003 / Cilt: 20 / Sayı: 2 / ss.61-71

Avrupa-Türkiye İlişkileri ve Dönemsel Olarak Değişen “Öteki” Tanımları

Tuğça POYRAZ^{*}
Gülay ARIKAN^{**}

Özet

Gündelik olaylardan ulusal kararlara ve uluslararası ilişkilere kadar yaşamımızın her alanını etkileyen küreselleşme, başlangıcından itibaren Avrupa ve Türkiye arasındaki ilişkileri etkileyen ve her iki taraf açısından da “öteki” tanımlarını belirleyen bir süreçtir. Batı'nın kültürel ve ekonomik anlamda tüm dünyaya yayılması anlamına gelen küreselleşme çoğunlukla yeni bir olgu olarak tanımlansa da, yüzyıllardır insanların, toplumların ve ulusların birbirini tanımlamalarında din, milliyet, ırk ve ekonomi gibi çeşitli faktörleri ön plana çıkaran tarihsel bir süreçtir. Bu zamana kadar dışarının farkında olmayan ve kendisini yerel referans çerçevelerine göre tanımlayan ilkel toplumlar, bu süreçle birlikte başka kültürlerle karşılaşmış, bunun sonucunda ben ve ötekinin farkına vararak belirli bir kimlik tanımına ulaşmıştır. Çalışma, küreselleşme sürecinden önce çeşitli unsurlar üzerinde şekillenen Avrupa ve Türkiye ilişkileri ile bu ilişkilerde ortaya çıkan “öteki” tanımlarını tarihsel-sosyolojik açıdan ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Öteki, küreselleşme, tutunum ideolojisi, ulusal kimlik, milliyetçilik, ırkçılık

Abstract

Globalization, which affects everyday events, national positions and international relationships is a process that has strong impacts on the relationships between Europe and Turkey and that defines “otherness” for both sides. Although globalization is defined as a new fact, it is a historical process which emphasizes such factors as religion, nation, race and economy in defining the societies and nations within this process, primitive societies come across several unfamiliar cultures. The result of this is that they become aware of themselves and others and reach a certain identity definition. This study aims at dealing with the relationship between Europa and Turkey under the influence of globalization and with the definitions of “otherness” resulting from this process.

Key Words: Other, globalization, solidarity ideology, national identity, nationalism, racism

^{*} Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

^{**} Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

GİRİŞ

Günümüz dünyası, ortak çözüm yollarından ziyade, ortak problemlerde birleşen ulus-devletler ve aralarındaki ilişkilerle karakterize olunur. Çıkar çatışmalarına dayanan bu ilişkiler kimi zaman anlaşmazlıklar kimi zaman uzlaşmalarla sonuçlanmakta; uluslar birbirlerini tehdit unsuru olarak gördükleri dönemlerde “öteki” olarak konumlandırmaktadırlar. Böylece sosyal bilimlerde ulusal kimlikler ve bu kimliklerin birbirleriyle ilişkileri, birbirlerinden nasıl etkilendikleri konusuyla ilgilenmeye başlamışlardır.

İnsanların toplum halinde yaşadıkları, diğer bir ifade ile kültür yarattıkları her yer ve zamanda, kişi olarak da toplum olarak da bir kimlikleri olmuştur. Ancak modernlik-öncesinin dışı kapalı toplumlarında, kişi kendisini yerel ve aktüel kimliklere göre tanımladığı için kavram günümüzdeki gibi bir çekişme konusu olmamıştır. Dışa kapalı bir toplumda doğal olarak kendine ‘öteki’ni referans alma ya da kendini ‘öteki’ne göre tanımlama söz konusu değildi. Oysa kimliğin keşfinde, ‘ben’ ve ‘öteki’nin farkına varmak yatar. Bir başka kültürle yapılan kıyas (karşılaştırma) kimliği meydana getirir. Avrupa’da yaşanan gelişmelerle birlikte “öteki”ne göre kendini tanımlama şeklinde ifade edebileceğimiz kimlik kavramı oluşmaya başlamıştır. Ancak ulus-devletleşme süreciyle, konu bir sorun haline gelmeye başladıysa da, yine de bugünkü kimlik bunalımından bahsedilemez. Ulusal kimlik konusunda çalışan araştırmacıların üzerinde en çok uzlaştıkları nokta, kimlik konusunun kriz (bunalım) dönemlerinde, yani toplumdaki göreceli dengenin yerini çatışmalar, mücadeleler, bir başka ifadeyle belirsizlik süreci aldığı zaman sorun haline geldiğidir.

Öteki tanımları, Avrupa yayılcılığının önceki ve sonraki dönemde farklılıklar göstermektedir. Moderniteden ve uluslaşmadan önceki dönemi önceki dönemi ifade eden Avrupa yayılcılığının önceki dönemi; öteki tanımlarının dinsel kimlik temel alınarak yapıldığı bir dönemi ifade etmektedir. Burada, Avrupa yayılcılığının önceki dönemde (8. yüzyıl-15. yüzyıl) ve küreselleşmenin oluşma evresindeki (1400-1750) “öteki” tanımları ele alınacaktır. Küreselleşmenin oluşum evresinin, Avrupa yayılcılığının başlangıç tarihini oluşturduğu kabul edilse de, bu dönemde egemen olan kimlik ve öteki tanımlarında din faktörünün ve hanedana bağımlılığın etkili olması, bu dönemi kimlik ve “öteki” tanımları açısından ulusal kimliklerin ortaya çıktığı dönemden ziyade, Avrupa yayılcılığının öncesindeki döneme yaklaştırmaktadır.

Avrupa yayılcılığı döneminde Robertson’un tarihsel dönemleştirmesinden yararlanılmıştır. Genellikle günümüze özgü bir şey olarak düşündüğümüz küreselleşmenin, aslında moderniteden ve de kapitalizmden önce başlayan bir süreç olduğunu iddia eden Robertson (1992), bu süreci modernleşme kuramlarındaki evrimci yaklaşımları hatırlatan evrelerle açıklamaktadır. Buna göre küreselleşmenin evreleri şunlardır;

- a) Oluşma Evresi (Avrupa, 1400-1750),
- b) Başlangıç Evresi (Avrupa, 1750-1875),
- c) Oluşma ve Başlangıç Evresi (Osmanlı, 15. yüzyıl-19. yüzyıl),
- d) İlerleme Evresi (1875-1925),
- e) Hegemonya İçin Mücadele Evresi (1925-)

Sekizinci yüzyıldan yirminci yüzyıla uzanan tarihsel dönemdeki kimlik ve “öteki” tanımlamaları tek bir makalenin sınırlarını aştığı için, burada sadece Avrupa yayılcılığından önceki dönem ve Robertson’un dönemleştirmesinin ilkini oluşturan küreselleşmenin oluşma evresindeki kimlik ve “öteki” tanımları ele alınacaktır. Diğer dört dönem ise bu makalenin devamı niteliğindeki bir başka makalede ayrıntılı olarak incelenecektir.*

Avrupa yayılcılığından önceki dönem ve küreselleşmenin oluşma evresindeki “öteki” tanımları aşağıdaki sorular ışığında ortaya koyulacaktır:

1) Avrupa devletleri ve Türkiye ele alındığında, bu toplumlarda egemen olan “öteki” tanımlamaları hangi unsurlara göre şekillenmektedir? “Öteki” tanımını belirleyen unsurlar açısından dönemler arası farklılık gözlenmekte midir?

2) Dönemler ve toplumlar arasında farklılık gösteren, toplumun tutunum ihtiyacını karşılayan, yüce sadakat odakları nelerdir?

3) Dönemler ve toplumlar açısından bakıldığında aralarında büyük farklılıklar gözlenen güvenlik ve risk koşullarını neler oluşturmaktadır?

İnsanların, toplumların ve ulusların birbirlerini “öteki” olarak tanımlamaları, içinde yaşanılan dönemin koşullarına göre farklılık göstermektedir. Öteki tanımlarındaki bu farklılıklar, Oran’ın (2000: 17) “tutunum ideolojisi ve yüce sadakat odağı” kavramıyla açıklanacaktır.

Tutunum ideolojisi kavramı, burada tarihin belli bir döneminde etkili olan, dönemin çatışma ve güç odaklarını belirleyen, toplumsal dayanışma ve birliği sağlayan unsura işaret etmektedir. Dinin egemen olduğu dönemde “Tanrı inancı”, milliyetçiliğin etkili olduğu dönemde “ulusal sadakat” buna örnektir. Yukarıda belirttiğimiz tüm dönemlerde “öteki” tanımları, egemen olan tutunum ideolojisine göre farklılık göstermektedir.

AVRUPA YAYILMACILIĞINDAN ÖNCEKİ DÖNEMDE “ÖTEKİ” TANIMLARI:

Bu bölümde 8. yüzyıl -15. yüzyıl arasında Avrupa ve Anadolu’daki öteki tanımı ve bu tanımın hangi faktöre göre şekillendiği ele alınacaktır. Bu dönemde tarım ekonomisine dayanan Avrupa’da senyör ve ruhban sınıfı olmak üzere iki sınıf egemendi. Senyör dışında bu dönemde en büyük toprak sahiplerinden bir diğeri olan Katolik kilisesi, dini ve siyasi egemenliği elinde tutan en etkin otoriteyi meydana getirmekteydi. Bu nedenle, feodal toplum için kilise etrafında entegre olmuş bir yapı sergiliyordu diyebiliriz. Kiliseyi oluşturan ruhban sınıfı, ekonomik zenginlikleri aracılığıyla elde ettikleri siyasal üstünlükleri sayesinde köylünün üstünde ideolojik bir baskı kurmakta ve dini sömürü aracı haline getirmekteydi.

Böylece tarihsel dönemleştirmeye tabi tuttuğumuz “öteki” tanımlarına baktığımızda, Avrupa yayılmacılığından önceki dönemde belirmeye başlayan “öteki” tanımının, dönemin tutunum ideolojisi ve yüce sadakat odağını belirleyen “din” faktörü ile şekillendiğini görmekteyiz. Çünkü, din bu dönemde toplumda birlik ve dayanışmayı sağlayan temel unsurdur. Bu açıdan da “dinsel kimlik”, bir üst kimlik olarak, dönemin en belirgin kimlik kategorisini oluşturmaktaydı.

Din faktörü, Türklerin İslam’ı kabulünden sonra Hıristiyan Batı ile savaşlara neden olmuş ve her iki taraf birbirini tanımlamada dini kullanmışlardır. Bu dönemde Avrupa, bir taraftan gücünden çekindiği İslam’a saygı duyarken, diğer taraftan da Hıristiyan teolojisinin desteği ve papazların kışkırtmasıyla da kendi Tanrıları adına kutsal toprakları geri almayı haklı çıkarmaya çabalamıştır.

*Robertson’un dört küreselleşme evresindeki kimlik ve “öteki” tanımları Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi’nin bir sonraki sayısında yayımlanacaktır.

Ruhban sınıfı tarafından dinin sömürülmesi olgusunun en güzel örneği, 1096-1270 yılları arasında gerçekleşen Haçlı Seferleri’dir. Asıl amacı tamamen ekonomik olan, yani Doğu’nun zenginliklerine ulaşmak isteğinde olan Hıristiyan Batı, savaşların amacını çağın en büyük tutunum ideolojisi olan “din”, yani İsa’nın mezarının kurtarılması olarak göstermiştir. Ancak Haçlı Seferleri sonucunda Hıristiyan Batı’nın Müslüman Türkler karşısında gerileyişi, tüm krallık ve prensliklerin güçlerini arttırma isteğine neden olmuştur. Güçlerini arttırmaları ise, kilisenin bağımsızlığı üzerinde baskı kurmak ve merkezi otoritelerini arttırmak ve böylece bağımsızlıklarına kavuşmaktan geçiyordu. Beldiceanu (1992:41) de din farklılıklarından kaynaklanıyor gibi görünen Haçlı Seferlerinin gerçek nedenlerinin, Katolik, Ortodoks ya da İslam inançları değil, kısa vadeli küçük çıkar hesapları olduğunu söyleyerek seferlerin ekonomik yönüne değinmiştir.

Avrupa yayılmacılığından önceki dönemde belirmeye başlayan “öteki” tanımını ele alan Miles (2000:24), Avrupa düşüncesinin bir varlık olarak 8. yüzyılda oluşmaya başladığını ve en azından 12. yüzyıla kadar İslam dünyasının ekonomik ve askeri-politik gücünün egemenliğine bağımlı, uygulamada bir sömürge olduğuna değinmektedir. Bu dönemde oluşmaya başlayan öteki tanımlamaları; seyahat ile ticaret ve askeri fetihlerle ilgili olarak gelişmeye başladı. Farklı olarak tanımlanan nüfuslar hakkında bilgiler genellikle seyyahlar aracılığıyla sağlanmaktaydı. Miles (2000:30), bu dönemin başında Avrupa’nın başlıca temasının Arap dünyasıyla olduğunu; 14. yüzyılda İslami tehdidin Osmanlı Türklerinin yükselişiyle birlikte arttığı düşünülürken “öteki” tanımının İslam’a bağlı olarak aldığı biçimin büyük bir değişikliğe uğramadığını söyler. Ona göre, vahşi Saraceni imgesi, vahşi Türk imgesiyle değiştirilmiş, yapılanmış olan öteki söylemi dine odaklanmıştır.

7. yüzyılda Müslüman Araplarla komşu olan Türkler bu tarihten itibaren Şamanlık ve Gök Tanrı dininden uzaklaşmışlar ve İslam’ı kabul etmişlerdir. Cahen (1984:27-8), bu dönemde Türklere sunulan Müslümanlığın, mezhepler arasındaki başlıkları anlamalarına ya da hangi inancın hangi mezhebe ait olduğunu

bilebilmelerine olanak vermeyen, dinsiz komşularına karşı savaş açmış, evrensel ve ilkel bir Müslümanlık olduğunu ifade eder. Bu durum Müslümanlığın ilk dönemlerinde Türkler arasında mezhep çatışmalarının olmadığını, din olgusunun etrafında dönen kimlik çatışmalarının “Müslüman-Müslüman olmayan” arasında gerçekleştiğini açıklamaktadır. Anadolu’da kurulan Türk devletlerinin Müslüman olmayanlara karşı tavrı değişiklikler göstermektedir. Örneğin; 11. yüzyılda Anadolu’da kurulan ilk Türk devleti olan Selçuklu, Hıristiyan halka karşı Dar-ül İslam (barışçı) politikası izlemesine rağmen, Anadolu’daki Danişmendler, Mengüşler, Çakalar gibi Türkmen Beylikleri Dar-ül Harp (savaşçı) politikası izlemişlerdir.

Selçuklu teşkilat modelini ve geleneğini miras almış olan Osmanlı Devleti ise, gaza (cihad) geleneğine dayanan, askeri bir devlettir. Yükselme dönemine girilmesi ve fetihlerin hız kazanması ile birlikte, imparatorluğun ana hedefi fethedilen toprakların İslamlaştırılması olmuştur. Bu durum değişik dil, din ve ırklardan gelen halkları birleştiren tek unsurun “İslamiyet” olmasına yol açmış, İslam bu halkları Osmanlı kimliği altında toplayan tek unsur olmuştur.

14. yüzyılda Batı dinsel kimliklerin çatışmasıyla uğraşırken, yeni kurulan devletin dinsel hoşgörüsü dikkat çekicidir. Öncelikle Balkan fetihlerine yönelik Osmanlı, buradaki halkın dinine karşı barışçı ve devrin koşullarına göre akılcı bir politikayla yaklaşmıştır. Bu yaklaşım sayesinde dinsel bölünmelere ve parçalanmalara izin vermemiş; Sünni-Şii, hatta Hıristiyanlık öğretilerini dahi içine almıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi fethi, dinsel fetihlerden ayrı düşünülmelidir. Devlet gayrimüslümlere karşı ılımlı bir politika izlemiş, hatta vergi almak ve onları denetlemek karşılığında ticari faaliyetlerine de engel olmamıştır.

Özetlersek, ilkel-köleci toplumların bireyi açısından bir problem yaratmayan “kimlik” olgusu, kendinden başka, “ötekiler”i keşfeden birey için problem konusu haline gelmiştir. Bu dönemde uluslardan, dolayısıyla ulusal kimliklerden söz edemsek de, sınıfsal ve dinsel kimlikler arası mücadeleler süregelmıştır.

AVRUPA YAYILMACILIĞI DÖNEMİNDE “ÖTEKİ” TANIMLARI

Küreselleşmenin Oluşma Evresi (1400-1750)

15. yüzyılın başından itibaren Avrupa’da modern deneysel bilimin gelişimi, buna koşut olarak gelişen teknoloji, madencilikteki gelişmeler ve pusulanın geliştirilmesi, uzun süren yolculuklara elverişli gemilerin yapılmasını ve denizciliğin gelişmesini sağlamıştır. Deniz ticaretinde görülen bu gelişmeler, sömürgecilik ve merkantalizmin temel nedenlerini oluşturmaktadır.

Sömürgeciliğin gelişmesi ve hızlanmasının diğer nedenleri ise, 15. ve 16. yüzyıllarda Batı’nın en büyük rakibi olan Osmanlı İmparatorluğu’nun Orta Asya ve Akdeniz yollarını Batılılara kapatması, böylece Avrupa’nın Afrika’ya yönelmesidir. Bu dönemde kara ulaşımının deniz yoluna göre daha uzun sürmesi ve masraflı olmasının etkisi ile de Doğu’ya ulaşılacak başka yollar bulunmuş ve önem kazanmıştır. Coğrafi keşiflerin başlamasına kadarki süreçte, Doğu ve Batı

Akdeniz kıyılarının İslam egemenliğine girmesi ile birlikte, Akdeniz kıyılarının Batıya kapanması ticaretin gelişmesini geciktirmiş ve Batı'nın kapalı tarım ekonomisine kanalize olmasına yol açmıştır. Ancak, bu yüzyıldan itibaren Batı'da egemen olan sömürgecilik politikası, tüm dünyayı temelden sarsacaktır. Bu durum, en büyük kaygısı yeni pazarlara ulaşmak ve sınırlarını genişletmek olan Batı'nın, 15. yüzyıldan itibaren, Doğu üzerindeki emellerini ve günümüze kadar süren Batı-Doğu karşıtlığının nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. 15. yüzyıldan itibaren, bölgesel ve bölgelerarası ticaret önem kazanmaya başlamış ve bu anlaşılan önemle birlikte, Batı-Doğu arasındaki ticari ilişkiler artmıştır.

Batının sınırlarını genişletme arzusu, siyasal açıdan güçlenmesini de beraberinde getirmiştir. Bu amaçla birlikte sömürgecilik ve merkantalizm politikası, Avrupa'da merkezi krallıkların güçlenmesine neden olmuş, merkezi otoritenin kuvvetlenmesi ve ekonomik fetihlerle birlikte Batı, askeri fetihlere de girişmiştir. 16. yüzyıl, Avrupa'nın askeri yoldan fetih ve sömürge hareketinin en yoğun olarak yaşandığı tarihi oluşturmaktadır. Bu fetihler, fethedilen ülke halklarında yıkıcı etki yaratmıştır. Sarıca'ya göre (1983:21) ilk sömürgelerin halkının çoğunluğu, borç yüzünden köleleşmiş göçmenlerdir. Eskinin güçlü devletleri Batı'nın tüccarlarına, gemilerine, teknolojilerine ve silahlarına teslim olmuşlardır. Askeri ve ekonomik fetih hareketleri sonucunda, İslam devletleri bunalıma girmeye başlamıştır.

Bu dönemde de Batı, yaptığı yağmaları ve işgalleri haklı göstermek için çağın en önemli kimliği/üst kimliği olan, “dinsel kimliği” kullanmıştır. Ekonomik amaçlar için işgal ettiği toprakları putperest toprakları olarak göstererek, buralara Hıristiyanlık değerleri taşıdıklarını iddia etmişlerdir. Bu 16. ve 17. yüzyılda doruğuna ulaşacak olan merkantalizmle ilgili olarak düşünülmelidir. Bu gelişmelerin sonucunda, zenginlik, Doğu'dan Batı'ya akmaya başlamış ve bu durum Avrupa'da kapitalizmin gelişmesini hızlandırmıştır.

Sarıca (1983:15) idari ve dini merkezlerin aynı zamanda da tahkim edilmiş yerler olan kentlerin, yani burgların, yavaş yavaş meta üretiminin (piyasa için üretim) ve ticaretin artmasına paralel olarak gelişmeye başladıklarını, böylece zanaatın ve ticaretin gelişmesi sonucunda şehirlerde burjuva sınıfının ortaya çıktığını belirtir. 16. yüzyıldan itibaren zanaat ve tarımın birbirinden ayrılmasıyla birlikte, bu sınıfın üyeleri ticaret ve zanaatta uzmanlaşmak gibi ekonomik işlevler yüklenmişlerdi. Bu sınıf kentlerde yaşaması bakımından da diğer sınıflardan ayrılmaktaydı. Burjuva sınıfı, uluslaşma sürecinde doğrudan etkili olan bir sınıf olduğu için çalışmamız açısından önemlidir.

Bu süreçte daha fazla bilgi birikimi sayesinde bulunan yeni kıtalar ve yerlerin kolonizasyonu, uluslararası mal değişiminin, yani dış ticaretin çok daha fazla ilerlemesini sağlamıştır. Tarihsel gelişme çizgisi, merkantalist politikanın, Batı'nın yayılmacı politikasıyla, yani kolonicilikle el ele gittiğini göstermektedir. Böylece, ortaçağın ekonomik, siyasal ve toplumsal yapısından tamamen bir kopuş yaşanmaya başlanmıştır. Carr'a göre (1990:11-12), merkantalizm, ortaçağ devletinin tekbiçimliliğinin temelini oluşturan ekonomik içe kapallığı, yerel

pazarları ve kısıtlayıcı düzenlemeleri ortadan kaldırmaya, devleti ekonomik birim haline getirmeye ve kendi topraklarının her yerinde ticaret ve manifaktür alanlarındaki mutlak otoritesini dayatmaya; dışta ise, devletin zenginliğini ve dolayısıyla diğer devletler karşısındaki gücünü arttırmaya çalışmaktadır. Böyle bir ekonomi politikası, devletin gücünü arttırmayı amaçlar. Sonuçta bu durum milliyetçilik duygusunun da gelişmeye başlamasıyla birlikte, Batı'da ortaçağın siyasi ve ekonomik düzenini değiştirmiş ve milli devletlerin ortaya çıkmasında rol oynamıştır.

Merkantalizm, dönemin en büyük güvensizlik ve risk ortamını oluşturan savaş/fetih olgusunu içten içe besleyen bir ekonomi politikası olma özelliği gösterir. Savaşı besler, çünkü altında bir başka ulusun zenginliğini o ulustan zorla almak yatar.

İnsanlar “biz” ve “onlar” olduklarının bilincine ekonomideki gelişmelerle paralel giden toplumsal ilişkilerin artmasıyla varmışlardır. Ancak burada ekonominin, yani Marksist dilde söyleyecek olursak üst yapının alt yapıyı tek yönlü etkilediğinden söz edilemez. Ekonomik, toplumsal, siyasi ve kültürel yapılarının her biri birbirleriyle iç bağıntıları göz ardı edilerek açıklanamaz; her bir yapı, diğerleriyle olan karşılıklı bağlantıları içinde ele alınmalıdır. Oran'da (1977:29-30) buna benzer olarak, milletin ve milliyetçiliğin doğmasını; ırk, din, ortak kültür, ulusal karakter, gelenek gibi öğelerle açıklanamayacağını ifade eder. Ona göre, bunlar bağımlı değişkendir, bağımlı oldukları etken ise, ticaretin ve haberleşmenin ortaya çıkması, yani pazar birliğidir. İnsanlar ancak o zaman birbirleriyle sıkı ilişkiye girip, aynı gruba üye olmanın bilincine varmaya başlamışlardır. Böylece 16. yüzyılın sonunda millet ortaya çıkmıştır. Ancak milliyetçiliğin ortaya çıkması için, egemen sınıf olan burjuvazinin kendi ideolojisini ortaya koyacak kadar güçlenmesini beklemek gerekecektir.

Yukarıda merkantalizm ve Avrupa'nın merkezileşmeye başlaması arasında bağlantı olduğu ve bu iki sürecin eşgüdümlü olarak geliştiğine değinilmişti. Ekonomide yaşanan gelişme ve birlik, toplumsal ve siyasi açıdan değişimleri beraberinde getirmiş ve Avrupa devletleri bir bir merkezileşmeye başlamıştır. Tüm bu gelişmeler, Batı'da toprakların ve siyasi iktidarın tek bir elde toplanması ve hanedan çatışmalarıyla bölünen Avrupa'nın bütünleşmesini ve her açıdan gelişmesini sağlamış ve modern ulus-devletlerin doğuşuna öncülük etmiştir.

Mutlak hükümdarlık dönemi, henüz günümüzdeki anlamında ulusların ortaya çıktığı bir dönem değildir. Burada hangi millete mensup olduğu değil, hangi hanedana mensup olduğu önemlidir. Bu anlamda dönemin yüce sadakat odağı ve tutunum ideolojisi din faktörü yanında, “hanedana bağımlılık” ile de karakterize edilebilir. Dönemin devlet düzeni, yönetim şekli oluşturan mutlakiyetçi monarşiler, daha sonra burjuvazinin etkisiyle ulus-devletlere dönüşeceklerdir. Dönemin ekonomik göstergesi sömürgeciliktir; amacı ise, Batı Avrupa'da yeni yeni oluşmaya başlayan mutlakiyetçi monarşilerin egemenliklerini kazanmaları için sömürgelelere (deniz aşırı ülkelere) kendi etkisini yaymaya çalışmalarıdır.

Deutsch (1969:3-35), ulusların ve halkların oluşmasını, ticari ilişkilere bağlı olarak artan, toplumsal iletişimin gelişmesine bağlamaktadır. Toplumlar arası artan iletişim olanakları ve toplumsal hareketliliğin artışı, kişinin bir ‘ulus’un toplumsal hayatına girmesine yol açar. Artan iletişim “dillerin bütünleşmesi” olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Dil birliği, sonuçta, halkların tek bir standartlaşmış dil etrafında entegrasyonuna yol açacaktır.

Benzer olarak Tanilli de (1983:475), 15. yüzyıl boyunca halkların, kendi kişiliklerinin bilincine varmaya başladıklarını söyler. İktisadi yarışma, dinsel mücadeleler ve siyasal rekabetler artıp yoğunlaştıkça, ‘yurt’ ve ‘ulus’ kelimeleri, bütün dillerde, tutkulu bir anlama bürünür; çünkü hemen her halk, komşularına karşı kendisini tanımlamaya kalkmaktadır. Başkalarından çok daha erken oluşan İngiliz ulusudur. Ne var ki, bütün Avrupa bu değişikliklere katılmaktan uzaktır: Almanya’da, gerçekten ulusal hiçbir bilinç yoktur.

15. yüzyıldan itibaren “yabancı” kavramının halkların zihinlerinde yer edindiğine tanık olunmaktadır. Ancak bu dönemde, kuşku duyulan ve yabancı sayılan halkları, toptan “öteki” olarak isimlendirme eğilimi vardır. Öteki, bir tehdit unsuru oluşturduğunda ise, halk daha çok bilinçlenmektedir. Örneğin, “Aydınlanma çağına kadar Orta Avrupa’da ‘müslüman’ ile ‘Türk’, ‘İslam’ ile ‘Türk dini’, yahut ‘religio Turcia’ eş anlamlıydı” (Aydın 1998:99).

Avrupalılar dünyanın diğer bölgelerine yayılmadan önce buraların yerlileri hakkında daha önceden yapmış oldukları “öteki” tanımlamaları çerçevesinde bir takım beklentilerde bulunuyorlardı. Miles (2000:38), Columbus ile başlayan coğrafi keşiflerde sömürgeci ülkelerin sömürülen ülke halkları hakkındaki “öteki” tanımlarının vahşi/yamyam kavramları etrafında oluştuğunu belirtmektedir. Böyle bir tanım, tamamen aradaki farklılıklara göre yapılmıştı. Bilindiği gibi öteki tanımlarının ardında “öteki” olarak sınıflandırdığı gruba belli nitelikleri atfederken kendini de onun karşıtı olarak tanımlamak yatar. Böylece Avrupa ötekinin vahşi/yamyam olduğunu vurgulayarak kendisini uygar olarak tanımlamaktadır. Böyle bir tanım onun sömürgeci halkların “uygarlaştırılması görevini” üstlenmesine, böylece işgal hareketini meşrulaştırmasına yol açmıştır.

Sömürgeci ülkeler bundan sonra hem fiziksel hem de kültürel açıdan farklı olarak tanımladıkları halklara zor kullanımı uyguladılar. Ancak Avrupalı devletlerin zamanla beliren işgücü ihtiyacı öteki tanımında bazı farklılıklara yol açtı ve yeni tanım Hıristiyan dini inançlarıyla desteklenmeye çalışıldı. Miles (2000:43), bu düşüncenin özü olarak tüm canlıları Tanrı’nın yarattığı ve onları varoluş hiyerarşisi içinde düzenlediği anlayışı geliştirildiğini belirtmektedir.

Ekonomideki değişimlerin etkisiyle, 17. yüzyıla kadar ortak çıkarlarla hareket eden burjuvazi ve aristokrasi arasında çıkar farklılıkları ve ekonomik çelişkiler yaşanmaya başlamıştır. Burjuvazi, aristokratların karşısına ekonomik güç olarak dikilmiş ve o zamana kadar yoksun olduğu siyasal gücü ve özgürlüğü elde etmek istemiştir. Bu süreçte Aydınlanma döneminin, siyaset ve toplum felsefecilerinin etkisi önemlidir. Aydınlanma, o zamana kadar toplumda birlik ve beraberliği sağlayan, en önemli sadakat odağı olan dine, özellikle de Katolikliğin getirdiği

peşin yargılara karşı çıkmış, bilimsel bilgiyi ve akılcılığı savunmuştur. Reform ve Rönesans hareketlerine dayanan dine karşı böyle bir tutum laik ideolojinin ve modernliğin gelişmesine kaynaklık etmiştir. Aydınlanmanın siyasal egemenlik konusunda getirdiği düşünceler ise, 1776 Amerika ve 1789 Fransız Devrimleri'nin düşünsel altyapısını oluşturacaktır. Bu gelişmeler “öteki” tanımlamalarının dini merkezden çıkıp, ticari, yani ekonomi odaklı olarak yapılmasına yol açmıştır.

Tüm bu gelişmelerin; feodalitenin yıkılması, burjuvazinin güçlenişi, Reform ve Rönesans hareketlerinin etkisiyle Batı Avrupa'da ihtilal hareketleri başlamıştır. Bu ihtilaller ortaya çıkan ulusal devletlerin şekillenmesini sağlayacaktır. Aydın (1998:96), feodal siyasallıktan, merkezi-ülkusal devletlere geçiş sürecinin sancılı olduğunu söyler. Zira burada örfi meşruiyet anlayışı, yerini radikal bir biçimde hukuki meşruiyet anlayışına terk etmektedir. Hukuki meşruiyetin esasını, başlangıçta ülkusal hakimiyetin temsilcisi olan hükümdarlık kurumu temsil ederken, zamanla, bu ikisi arasındaki birbirini besleme ilişkisinin zora girmesi nedeniyle, yerini 'yurttaşlık' ve 'halk egemenliği' ilkelerine terk etmiştir.

Bu süreçte o zamana kadar Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görülen İngiltere kralı ilk kez 1648 yılında halkı tarafından resmen yargılanıp, idam edilmiştir. İngiltere'de 1648 ihtilali halkın desteğini de yanına alan burjuvazinin önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Mutlakiyetçi devletin güçlenmesinde, ulus-devletlerin ortaya çıkmasında ve milliyetçilik ideolojisinin gelişiminde, burjuvazinin müdahalesi vardır. Çünkü 17. yüzyıldan itibaren mutlakiyetçi otoritenin artışı, burjuvaziye güçlendirmiştir.

Feyzioğlu (1987:9) Batı'da dine dayanan geniş imparatorlukların çözülmesi sonucunda ortaya krallıklar çıktığını; zamanla, bu krallıkların tebaasının aynı vatanda aynı devlete bağlı olarak yaşamının, aynı siyasi gruplara sahip olmanın, aynı acıları, sevinçleri ve ülküleri paylaşmanın ve ortak kültürlerini devamlı surette geliştirmenin sonucu olarak millet haline gelmeyi başardıklarını belirtir. Batı Avrupa'da 'millet' olma çabasında ilk başarılar İngiltere ve Fransa'da görülmüştür. 16. yüzyılda mutlakiyetçi monarşinin gelişimi ve kilise egemenliğinin gerileyişi aynı zamana rastlar. Feodalitenin yıkılmasıyla birlikte bir bir yükselen mutlakiyetçi monarşilerin kurumları, bugünkü modern devlet kurumlarının temellerini oluşturmaktadır.

Aydın (1998:16), Ortaçağın sonuna kadar ortak kimlik öbekleri olarak genellikle evrensel dini kimliklerin zaman zaman çatışma içine girdiğini ama asıl büyük çatışmanın, bu çatışma odağını daha küçük bölümlere bölen ve yeni çatışma alanları yaratan ulus-devletlerin doğuşuyla başladığını düşünür.

Bu dönemde meydana gelen bilimsel devrim ve teknolojik gelişmeler sonucu kullanılmaya başlayan telgraf gibi yeni buluşlar, haberleşmenin gelişmesini ve böylece uzak olan halkların birbirlerinden haberdar olmalarını sağlamıştır. Coğrafi keşiflerden bu yana bilimsel bilgide meydana gelen değişimler 19. yüzyıl dünyasının coğrafi sınırlarını genişletirken, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler uzak bölgelerde yaşayan halkların birbirlerini yakından tanımaya başlamalarına yol açarak bu dünyanın küçülmesine neden olmuştur. Böylece

bugüne kadar yapılan “öteki” tanımları da değişikliğe uğramış ve halklar, ulusal kimliklerini kendilerinden farklılıklarını ve benzerliklerini daha iyi bildikleri “ötekiler”in kimliklerine göre tanımlamışlardır.

TARTIŞMA

İlkel-kölecî toplumların bireyi açısından bir problem yaratmayan “kimlik” konusu, küreselleşmeyle birlikte kendinden başka, “ötekiler”i keşfeden birey için problem konusu haline gelmiştir. Küreselleşmenin bu konudaki en büyük etkisi, ticaretin ve haberleşmenin ortaya çıkmasıyla birlikte ekonomide görülen gelişmeler ve toplumsal iletişimin artmasıyla birlikte uzak olan halkların birbirinden haberdar olmaya başlamasıdır. Böylece “öteki” nin farkına varan halklar, kendini “öteki”ne göre tanımlayarak kimliklerini keşfetmişlerdir. Bu tarihten itibaren öteki; kuşku duyulan, varlığı tehdit unsuru oluşturan anlamı kazanmıştır.

Avrupa yayılcılığında önce ve Avrupa yayılcılığı olarak ikiye ayırdığımız öteki tanımları, tarihin belirli dönemlerinde belirli faktörlere göre değişiklik göstermektedir. Uluslararası ilişkilerin yoğunluk kazanmadığı Avrupa yayılcılığında önceki dönem için geçerli olan öteki tanımları din faktörüne göre şekillenmekte, Avrupa ve Türkiye birbirlerini Müslüman Doğu ve Hıristiyan Batı olarak kavramsallaştırmaktadır. Küreselleşmenin başlangıcı olarak ele aldığımız Avrupa’nın kültürel ve ekonomik anlamda dünyaya yayılmasıyla birlikte artan ekonomik ilişkiler sömürgecilik, merkantalizm, milliyetçilik, emperyalizm, ırkçılık gibi olguları ön plana çıkarmış; bu dönemden sonra Avrupa-Türkiye ilişkilerinde din ve milliyet faktörünün yanında, ekonomide yaşanan gelişmeler de öteki tanımlarında etkili olmaya başlamıştır. Böylece bugüne kadar ki tarihsel sürece baktığımızda öteki tanımını belirleyen unsurları; iktisadi yarış, dinsel mücadele ve siyasal rekabet olarak özetleyebiliriz. Aydınlanma Çağı, Rönesans, Reform ve iki büyük devrimi yaşayan Batı uygarlığı, bu süreçte kendinden olmayanın farklılıklarını vurgulayarak onu küçümsemiş (vahşi, barbar, Müslüman gibi), kendine Hıristiyan dinini ya da uygarlığı yayma gibi tarihsel misyon yüklemiştir.

Ulusların ortaya çıkmasıyla birlikte ulusal kimlik, o zamana kadar geçerli olan geleneksel-hanedanı kimlik, dinsel kimlik ve etnik kimlikleri bünyesine dahil etmiş, sosyo-ekonomik ve seküler bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde ulusal dil ve kültür vasıtasıyla tüm vatandaşları tek bir kimlik altında toplayan ulusal kimlik bir belirsizlik yaratmamaktadır. Ancak ulus-devletin azalan işlevleri ve sorumluluklarıyla birlikte farklılıklara dayalı kimlik siyasetinin önem kazanması, çoğulcu kimliklerin öteki tanımına dahil edilmesiyle birlikte kimlik konusu sorunsallaşmıştır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, Anderson’un (1993) uluslar ve ırkların hayal ürünü olduğunu söylediği gibi, öteki de hayal üründür; çünkü öteki, ona yüklenen anlam dışında gerçek bir temele dayandırılmaz. Bu anlamda çağımız dünyası için ötekiden değil, ötekileştirmekten bahsedilebilir.

KAYNAKÇA

- Anderson, Benedict. *Hayali Cemiyetler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev: İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları, 1993
- Aydın, Suavi. *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, İstanbul: Öteki Yayınevi, 1998
- Beldiceanu, Irene. "Başlangıçlar: Osman ve Orhon", İstanbul: Cem Yayınları, 1992: 17-36
- Cahen, Claude. *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul: E Yayınları, 1984
- Carr, Edward H. *Milliyetçilik ve Sonrası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990
- Deutsh, Karl, W. *Nationalism and Social Communication*, New York: MIT Press, 1966
- Feyzioğlu, Turhan. *Atatürk ve Milliyetçilik*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1987
- Miles, Robert. *Irkcılık*, (Çev: Sibel Yaman), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998
- Oran, Baskın. *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1977 *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2000
- Robertson, Ronald. *Globalization: Social Theory and Global Culture*, Londra: Sage, 1992
- Sarıca, Murat. *Siyasal Tarih*, İstanbul: Ar Basım ve Yayıncılık, 1983
- Tanilli, Server. *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş, Ortaçağ*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1983